

FORMALIOJI DIALOGO VIENETŲ KLASIFIKACIJA

L o r e t a V I L K I E N Ė

Elementarus dialogo vienetas *ciklas* – tai tam tikrais santykiais susietų replikų kompleksas. S. Evgrafova (1986, 3) teigia, kad dialogo replikos tarpusavyje yra susijusios *koordinaciniais* santykiais, kurie nėra tipiški monologo pasakymų jungtims. Koordinacinių santykių pagrindas – atbalsis į pašnekovo komunikacinius ketinimus. Kitaip tariant, dialoginio ciklo ribos sutampa su pagrindinių komunikacinių intencijų paskelbimu ir jų realizacija. Tokį ciklo požymį L. Michailovas (Michajlov, 1986, 17) vadina *uždarumu*, *baigtumu*. Autorius teigia, kad, paskelbus intenciją, yra kuriama komunikacinė įtampa, kuri išnyksta tik tada, kai komunikacijos tikslas yra pasiektas. Žiūrint formaliai, tokią įtampą panaikina paskutinė ciklo replika (ten pat). Žodžiu, skiriant formalius dialogų modelius, negalima neatsižvelgti į replikų funkcijas.

Tirti V. Bubnio romano „Svečias“ (1998) dialogai ir nustatyti tokie struktūriniai ciklų modeliai:

1. Dvinariai:	$St \rightarrow Re.$
2. Trinariai:	$St \rightarrow Re \rightarrow K; \quad \text{Įv} \rightarrow St \rightarrow Re.$
3. Keturnariai:	$St_1 \rightarrow (St_2 \rightarrow Re_2) \rightarrow Re_1.$
4. Penkianariai:	$St_1 \rightarrow (St_2 \rightarrow Re_2) \rightarrow Re_1 \rightarrow K.$
5. Šešianariai:	$St_1 \rightarrow (St_2 \rightarrow Re_2) \rightarrow (St_3 \rightarrow Re_3) \rightarrow Re_1.$
6. Vienanariai:	$St \rightarrow Re = 0.$

Raidėmis sutartinai žymima:

<i>St</i> :	replika–stimulas;
<i>St₁, St₂</i> ir pan.:	skaičius nurodo stimulo eilės numerį cikle.
<i>Re</i> :	replika–reakcija;
<i>Re₁, Re₂</i> ir pan.:	skaičius nurodo, į kurį stimulą yra reaguojama.
<i>K</i> :	replika–komentaras;
<i>Įv</i> :	replika–įvadas;
<i>Re = 0</i> :	replikos–reakcijos nėra.

Lentelėje pateiktos pagrindinės struktūrinės schemos, kurios gali būti toliau diferencijuojamos pagal įvairius aspektus.¹ Vienas tokių aspektų – reakcijos tipas.

Šiame straipsnyje kontekste lygiavertėmis laikomos tiek žodinės, tiek fizinės reakcijos, nes „pokalbis taip pat apima ir neverbalinę veiklą: gestus, žvilgsnius, kūno padėtį ir t.t.“ (Savickienė, 1996, 55). Tokia neverbalinė veikla literatūroje vadinama *kūno kalba* (A. J. Greimas) arba *gestų kalba* (E. Vereščaginas). *Gestai* suprantami „kaip kūno judesiai ir pozos, kuriuos suvokia recipientas ir kurie skirti perteikti emocinę ir intelektualią informaciją“² (Fedorova, Tumina, 1998, 57). Šiame straipsnyje manoma, kad neverbalinė veikla nesiriboja vien gestais. Ji apima, pavyzdžiui, ir mimikas, kontaktus akimis bei pan. Žinoma, galima laikytis nuomonės, kad mimikos judesiai dažniausiai atliekami nevalingai ir todėl jie negali būti laikomi lygiavertėmis kontroliuojamiems gestams. Tačiau yra atvejų, kai mimika gali būti kontroliuojama, ir tai suteikia žmogui galimybę naudotis ja tam tikriems komunikaciniams tikslams (Kniazkov, 1989, 114). Be to, ir nevalinga mimika komuniškai yra prasminga, ir, kaip gestai ar kontaktai akimis, visada atlieka kokią nors komunikacinę funkciją. Taigi, remiantis šiais motyvais, pasirinktas daugiau apimantis terminas *kūno kalba*. Vykstant dialogui komunikacijos partnerių kūno kalba gali keisti verbalinę kalbą.³ T.y., anot L. Jakubinskio (1986, 27), mimika ir gestai dialoge gali būti tas pats, kas ir replika.

– Šita istorija tau nieko neprimena? – paklausė jis tokiu tonu, lyg būtų tardytojas.

– Ne, nieko, – atsakiau ir pastebėjau: – *Kava atvėso. Gal pakaitinsiu? Mikas supurtė trumpai kirptą didelę galvą ir išlenkė kavą vienu mauku, lygiai taip, kaip degtinę gėrė, tikriausiai nejausdamas skonio.* (15–16)

St
Re

¹ Literatūroje galima rasti mimimų ir kitokių struktūrinių modelių. Pavyzdžiui, E. Mašbic, V. Andrijevskaja, E. Komisarova (Mašbic, Andrijevskaja, Komisarova, 1989, 26–27) skiria tokius formalius modelius:

Luotas – tai dialogas klausimas – atsakymas.

Girianda – tai pasisakymų estafetė, kai nuomonės išsakomos pakankamai plačiai ir tokia tvarka, kokią nustatė dalyviai arba dialogo organizatoriai. (Šiame straipsnyje tai net nelaikoma dialogu siaurąja prasme.)

Svogūnas – kai į dialogą įsiterpia reminiscencijos apie kitus, anksčiau buvusius dialogus.

Architektoninis dialogas vyksta pagal iš anksto numatytą scenarijų, nukreiptą tam tikram tikslui pasiekti.

Dramatinis dialogas skirtas atskleisti asmeninius santykius, emocijas, valią.

Toks dialogų skirstymas straipsnyje net neaptariamas plačiau, manant, jog jo pagrindas nėra vicnodas. Abejonių kelia ir Z. Valjusinskajos (Valjusinskaja, 1979, 305) siūlomi struktūriniai dialogų tipai: *porinis*, *paraletinis*, *polilogas*. Kažin, ar jie apima visus dialogų tipus.

² Autorės versta iš rusų kalbos.

³ Monologo atveju gestai ir mimika taip pat vaidina nemenką vaidmenį. Pavyzdžiui, jie padeda komunikantui akcentuoti norimus dalykus, suteikia tam tikrų modalinių atspalvių ir pan. Tačiau abejotina, ar jie gali vaduoti verbalinę rašiką, žinoma, atmetant nebylių kalbą.

Pabrauktasis šio dialogo ciklas būtent ir yra sudarytas iš verbalinio stimulo (St) ir fizinės reakcijos (Re). Tačiau neturėtų kilti abejonių, kad autorias pasakytą personazo reakcija *Mikas supurtė trumpai kirptą didelę galvą sėkmingai vaduoja* tokioje komunikacinėje situacijoje galima verbalinę repliką *Ne, nereikia* ar pan. Taigi *kūno kalba* gali „pasakyti“ tuos pačius dalykus kaip ir žodžiai. Neverbalinės priemonės tam tikroje komunikacinėje situacijoje nėra laisvas rinkinys, o yra semantizuotos ir pritaikytos prie pasakymo verbalinio pobūdžio (Michajlov, 1986, 7)⁴.

Iki šiol kalbėta vien apie kūno kalbos replikas–reakcijas. Tačiau gali būti ir tokių atvejų, kai dialogą inicijuojančioji replika– stimulus yra reiškia kūno kalba.

Žvilgsnis prašo: *ką nors aiškiau sakyk, kad ir baisiausia žinia.*
– *Benita šoka prieš,* – galų gale prisiveritei. – *Jai sunku įsivaizduoti, kad jos tėvas... kad aš... Reikėtų ją suprast – motina Benitą lepino, ji labai mylėjo motiną, ir štai dabar kita moteris... Bet susitalkys su ta mintim... turės susitalkyti, apsiprasti.* (82)

St
Re

Pabrauktieji citatos žodžiai – stimulus toliau einančiai replikai. Šis pavyzdys akivaizdžiai rodo, kad atkurdamas realybę rašytojas žodžiais pasako tai, kas tikrovėje būtų reiškia tik kūno kalba. Taigi kūno kalbos replika gali būti stimulus, ji yra adekvati verbalinei raiškai. Dialogas gali vykti ir tada, kai verbalaus stimulo ar reakcijos nėra. Turbūt įmanoma, kad visas dialoginis ciklas, pavyzdžiui, dvinaris, būtų sudarytas iš kūno kalbos replikų.⁵

Kūno kalba gali ne tik pakeisti verbalines replikas, bet ir jas įvairiai papildyti, suteikti prasmės niuansų. Tačiau šiame straipsnyje apsiribojama tik tuo aspektu, kai kūno kalba žodines replikas vaduoja.

Laikant kūno kalbos replikas lygiavertėmis verbalinėms, susiduriama su dialogo, kaip teksto, samprata. Tekstas visada yra verbalinis. Teksto tyrėjai, pavyzdžiui, I. Galperinas, O. Moskalskaja, V. Meščeriakovas ir kt., yra tos nuomonės, kad vieni svarbiausių teksto bruožų yra *rūšumas, informatyvumas*. Bet jei dialogą fiksuosime be kūno kalbos replikų, nebeliks rūšumo, kaip jį supranta monologinio teksto nagrinėtojai. Be to, tekstas yra laikomas kalbėjimo atkarpa, kuri gali būti interpretuojama formaliai, be konteksto (Cook, 1997, 158). Kai dialogo replikos yra vien verbalinės raiškos,

⁴ Kalbama, pirmiausia, apie neverbalines priemonės, kurios papildo komunikanto verbalines replikas, padeda pašnekovui konkretizuoti partnerio komunikacinį portretą, tačiau neverbalinė reakcija nėra laisva ir nuo žodinio stimulo.

⁵ Kalbama ne apie nebylius, o apie kasdienybėje galimus „susikalbėjimus“, pvz., galvos linkėjimu: vienas komunikantas gali pakreipdamas galvą pakviesti kitą išeiti iš patalpos, o antrasis galvos linktelėjimu parodyti, kad suprato ir tuoj išeis.

tuomet galima bandyti jį nagrinėti be konteksto. Žinoma, su tam tikromis išlygomis.⁶ Jeigu lygiavertėmis replikomis laikome ir kūno kalbos „pasakymus“, susvyruoja dialogo, kaip teksto, sampratos pamatai. Mat neverbalinės replikos yra konteksto dalis. Žodžiu, jeigu į dialogą žvelgsime kaip į tradiciškai suvokiamą tekstą, kils abejonių, ar nėra pažeisti teksto struktūros principai. Dialogas, kurį sudaro ir kūno kalbos replikos, teksto prasme bus tartum su koherencijos plyšiais, sunkiai suprantamas arba visai neaiškus. Toks dialogas, kaip *diskursas*, yra koherentiškas, aiškus, nors sukurtas ne vien kalbos priemonėmis. Taigi atviras lieka klausimas apie dialogo ir teksto santykį. Gal dialoginis diskursas gali būti laikomas tekstu tik tada, kai yra užfiksuotas ir kontekstas, į kurį patenka ir kūno kalbos replikos.⁷

Dvinariai ciklai

Pagrindinis struktūrinis modelis: *St* → *Re*.

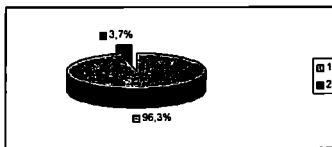
Tylėdami baigėme gerti arbatą.

– *Gal kavos?* – paklausiau.

– *Galim*, – Julius ištarė mechaniškai; mačiau, jis nori kažką papasakot, bet neskuba. (182)

St
Re

V. Bubnio romane „Svečias“ iš viso rasti 594 dvinariai ciklai. Tai sudaro 68,75 procento visų dialoginių vienetų. Turbūt galima teigti, kad dvinariai struktūriniai modeliai yra produkuojami dažniausiai: t.y. skelbiama vieno kalbėtojo komunikacinė intencija, į kurią atitinkamai reaguoja dialogo partneris. Pagal reakcijos tipą (verbalinė / kūno kalbos arba fizinė) dvinariai ciklai statistiškai pasiskirsto taip, kaip parodyta toliau pateiktoje diagramoje „Dvinių modelių pasiskirstymas pagal repliką-reakciją“. Modeliai, kurių replika-reakcija yra kūno kalbos, sudaro tik nedidelę dalį visų dvinarių ciklų.

1 p a v . Dvinių modelių pasiskirstymas pagal repliką-reakciją.

⁶ Dialogo semantikai visada didelę įtaką daro kontekstas. Neatsižvelgiant į jį, dialogą galima tirti tik formalioju aspektu ir tik gryniosios verbalinės raiškos modelius.

⁷ Grožinės prozos dialogų tekstai būtent tokie ir yra.

St → ŽRe – tiek stimulus, tiek reakcija yra žodiniai.

St → FRe – stimulus verbalinis, reakcija kūno kalbos.

Nors kūno kalbos replikos sudaro tik nedidelę dalį visų reakcijų (pastebėti 22 atvejai), jos negali būti ignoruojamos. Be to, neaišku, ar šioms replikoms tenka tik toks menkas procentas ir kitų rašytojų prozos kūriniuose bei kasdieniuose sakytiniuose dialoguose. Siekiant platesnių apibendrinimų, būtų prasminga atlikti įvairiapusiškesnius tyrimus, t.y. neapsiriboti vieno autoriaus darbu, peržvelgti ir kitų rašytojų kuriamus dialogus, išanalizuoti tam tikrą imtį grynosios sakininės (kasdienės, ne grožinių kūrinių) kalbos dialogų.

Įdomu, kad kūno kalbos reakcijos turi kelias galimybes užimti replikos poziciją:

1. Jos gali vaduoti verbalinę raišką ir yra lengvai pakeičiamos žodine replika. Pastebėti tokie 9 atvejai. Tipiškas pavyzdys:

– /.../ Kava atvėso. Gal pakaitinsiu?

Mikas supurtė trumpai kirptą didelę galvą... (16)

St

Re – reakcija, adekvati žodinei *Ne, nereikia*.

2. Fizinė reakcija yra todėl, kad stimulus jos ir reikalauja. Tokių ciklų rasta 10.

– *Užsimerkit, užsimerkit.*

Štai aš ir žaidžiu kaip koks mokinukas, pamaniau užsimerkęs, ir išgirdau:

– *O dabar pažiūrėkit.*

Priešais mano akis ant Veronikos delno gulėjo nedidelė žaliu apdaru knygutė. (171)

St

Re – pabraukta

St

Re – akių atmerkimas

3. Ciklą uždaro fizinė reakcija, kuri yra tarsi neadekvati stimuliui. Taip atsitinka tada, kai adresatas vengia atitinkamos reakcijos ir vėliau perima pokalbį. Rasti 3 tokie atvejai.

– Noriu apkabinti tave...

Nuo kablo sugriebiau medinį pakabą, atkišau.

– *Nusivilk, Mikai.*

Tarsi išsigandęs lankelio, Mikas atšlijo ir plačiai išsiviepė, sukreknojo:

– *Mano „pufaikei“? (7)*

St₁

Re₁ – pabraukta

St₂ produkuojamas

pirmojo ciklo

adresato

Re₂

Taigi, kaip matome, kūno kalbos replikos yra savitos ir tam tikrose dialogo situacijose atlieka komunikacinę funkciją.

Visuose dvinariuose cikluose struktūrinė replikų priklausomybė yra aiškiai regresyvi: toliau cinanti replika priklauso nuo prieš tai buvusios (plg. Devkin, 1981, 27), o jeigu tokios priklausomybės nelieka, vadinasi, pašnekovai vengia to sąmoningai ir reakcija į stimulą būna neadekvati. Šį teiginį iliustruoja ir jau aptartas trečiasis fizinių reakcijų tipas. Žinoma, tokių yra ir verbalinės raiškos ciklų.

– *Aš tikėjau ir dabar tikiu, kad tu rašei tiesą, tačiau vis dėlto, kodėl net du kartus pakartojai: nenužudžiau, nenužudžiau. Tai buvo vos ne pirmieji tavo laiško žodžiai. Kodėl? Kodėl, Mikai?*

Miko žvilgsnis blausus, drumstas, įdėmiai jis žiūri į mane, tiria. Pasuka galvą į šalį lyg pavargęs.

– *Snaudulys suėmė, aš kur nors nuvirsiu. (40)*

Stimulas, reikalaujantis atsakymo į klausimą.

Reakcija visiškai neadekvati, lyg naujo ciklo stimulus.

Taigi paprastai dvinariuose cikluose replikos produkuojamos tam tikra tvarka, pirmoji replika lemia antrąją (plg. Beaugrande, 1996, 32).

Iš kitų dvinarių ciklų išsiskiria penki, saviti tuo, kad jų stimulus ir reakcija gali keistis vietomis, o dialogo semantika nuo to visai nenukenčia. Pavyzdžiai:

1. „*Labas, Benita*“. – „*Labas, tėti*“. (179)

2. – *Su artejančiais Naujaisiais, Guste!*

Jos atlošta galva įsirėmė tau į petį.

– *Su Naujaisiais, Andriau!* – alsiai sukuštėjo. (70)

Abiem cituotais atvejais stimulus ir reakcija yra ekvivalentūs, t.y. abu reiškia tas pačias intencijas: sveikinimosi (1), sveikinimo (2).⁸ Negalima teigti, jog pažeistas anksčiau minėtas principas, kai viena replika priklauso nuo kitos. Šiuo atveju tokia priklausomybė išlieka, tačiau, matyt, sutampančios komunikacinės intencijos lemia pozicijos lankstumą.

Trinariai ciklai

Tirtame romane trinariai ciklai sudaro 22,45 procento visų nustatytų dialogo vietnetų. Vertinant statistiškai, jie pasitaiko gana dažnai, juos lenkia tik dvinariai vienetai. Matyt, galima daryti prielaidą, kad sakininėje kalboje jie gana populiarūs.

Skiriami du trinarių ciklų potipiai:

St → *Re* → *K*: stimulus – reakcija – komentaras. Tokio modelio ciklų rasta 150. Šie vienetai gali būti skirstomi smulkiau pagal tai, ką papildo, paaikšina komentaras. T.y.:

⁸ Šiuo atveju konkrečios raiškos priemonės, kaip antai, skirtingi kreipiniai, nėra svarbūs.

St → Re → reakcijos K. Romane rasti 135 tokie vienetai.

– *Aš nevažiuosiu!*

Nors Sergejus Pavlovičius, kaip neretai sakydavo, buvo linkęs vaikam ragus aplaužyti, tačiau dabar sutriko, pakelta ranką nuleido.

– *Atmink, kad viską mato ir girdi senis šaltis.*

– *Tegul, tegul, – suslėgtu balsu burbčiojo Mikas.*

– *Per šventes jis tau gali nieko neatnešti.*

– *Ir nereikia.*

– *Gerai. Bet žinok!* – Sergejus Pavlovičius pasitraukė. (33–34)

St

Re

K

St

Re

K

Cituotas dialogas yra dviejų trinarų ciklų, kurių replikos-komentarai pasako ciklą inicijuojančio pašnekovo požiūrį į prieš tai buvusią partnerio reakciją. Toks modelis pasikartoja visais 135 atvejais. Yra išlaikoma regresyvi replikų priklausomybė, tačiau pagrindinės ciklo intencijos – t.y. komunikaciniai tikslai, kurių siekiama pradedant pokalbį, ir tų tikslų realizacija – yra sukonzentruota replikoje-stimule bei replikoje-reakcijoje. O replika-komentaras yra tarsi papildomų intencijų raiška. Pavyzdžiui, pirmuoju cituotu atveju stimulu konstatuojamas faktas, reakcija tą faktą įvertina, o komentaras kalba apie buvusį vertinimą. Jei komentaro nebūtų, liktų aiškus dvinaris ciklas, netekęs tam tikro prasmės atspalvio.

– St → R → stimulo K. Tai kita, mažesnė, grupė trinarų ciklų su komentaru. Rasta 15 vienetų.

Atsistojus paprašė:

– *Kai su Benita kalbėtės, perduokit linkėjimus nuo Martos.*

– *Ačiū.*

– *Sakykit, mes visos jai pavydim, tegul rašo. (187)*

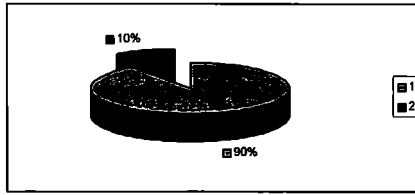
St

Re

K

Šio ciklo pagrindinės komunikacinės intencijos taip pat realizuojamos stimulu ir reakcija. Tačiau replika-komentaras tarsi turėtų komunikacinį tikslą papildyti stimulu. Įdomi replikų tarpusavio priklausomybė: reakcija, žinoma, išlieka priklausoma nuo stimulo, tačiau komentaras nėra aiškiai susietas su buvusia reakcija. Jis prisišlieja prie jos tarytum koks nors pridūrinys, išplečiantis stimulą.

Pastebėta, kad abu aptarti trinarinio modelio St→Re→K potipiai nagrinėtuose dialoguose produkuojami ne vienodai dažnai. Gerokai dažnesnis yra modelis St→Re→ reakcijos K. Toliau teikiama diagrama parodo, kaip abu modeliai pasiskirsto pagal produkavimo dažnumą.

2 p a v. Trinarių modelių St→Re→K pasiskirstymas.

Pirmoji (1), didesnioji, grupė – ciklai, kurių modelyje yra reakcijos komentaras. Antroji grupė (2) – ciklai, kur komentaras praplečia stimulą.

Iv → *St* → *Re*: įvadas-stimulus-reakcija. Tai antroji trinarių ciklų grupė. Jų rasta 44.

<ul style="list-style-type: none"> – <i>Ne visi rašytojai ir tada meluodavo.</i> – <i>Tau teko ką nors tokio skaityti?</i> – paklausiau. – <i>Nemanyk, brolaus, kad lageris mus visai atskirdavo nuo pasaulio.</i> <p>(51)</p>	<table border="0"> <tr><td style="border-left: 1px solid black; padding-left: 5px;">Iv</td></tr> <tr><td style="border-left: 1px solid black; padding-left: 5px;">St</td></tr> <tr><td style="border-left: 1px solid black; padding-left: 5px;">Re</td></tr> </table>	Iv	St	Re
Iv				
St				
Re				

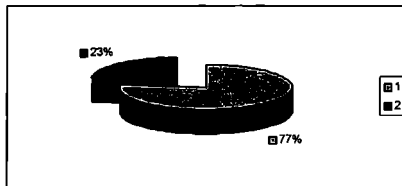
Šie ciklai kiek panašūs į trinarinius vienetus su reakcijos komentaru. Tačiau straipsnio autorės linkstama manyti, kad tokie vienetai gali sudaryti atskirą grupę. Motyvas – jų struktūros vienodumas: replika-įvadas visada turi tikslą pristatyti, pasakyti tam tikrą faktą. Tada stimulus tarytum siaurina įvade pateiktą temą ir užduoda klausimą, į kurį atsakoma reakcija. Jei nebūtų replikos-įvado, lyg trūktų konteksto, paaiškinančio stimulo radimąsi. Replikų priklausomybė šio modelio cikluose yra regresyvi.

Pastebėtas vienas įdomus faktas: ir trinariame cikle kūno kalbos replika gali keisti verbalinę rašką.

<ul style="list-style-type: none"> – <i>Vienas satyrikas negražiai rašo: „Marijos žemę kiaulės knisa...“</i> Veronika tyli. Į židinio angą įbėstos liūdnos akys ir išplėtose jų lėliukėse spingsi žarijų atšvaitai. – <i>Aš kartais, Veronika, toks nesušukuotas</i>, – sakau ir paliečiu jos petį; delnu pajuntu moters kūno virptelėjimą. (217–218) 	<table border="0"> <tr><td style="border-left: 1px solid black; padding-left: 5px;">St</td></tr> <tr><td style="border-left: 1px solid black; padding-left: 5px;">Re</td></tr> <tr><td style="border-left: 1px solid black; padding-left: 5px;">K</td></tr> </table>	St	Re	K
St				
Re				
K				

Reakcija į stimulą yra be žodžių. Tik „akių kalba“ išduoda adresato reakciją, kurią nori „sušvelninti“ po to einantis verbalinis komentaras. Nors toks faktas pastebėtas tik vienas, tačiau, matyt, būtų galima manyti, kad ir trinariuose cikluose kūno kalbos replikos kartais vaduoja žodinę repliką. Žinoma, nereikia tikėtis, kad trinarių ciklų su neverbalinės raškos replikomis bus gausu.

Aptarti trinarių ciklų (194) modeliai pagal dažnumą nėra lygiaverčiai. Suvedus V. Bubnio romane rastus statistinius duomenis, rezultatas yra toks, kaip parodyta diagramoje „Trinarių modelių pasiskirstymas“. Didžiuma romane produkuojamų trinarių vienetų yra $St \rightarrow Re \rightarrow K$.

3 p a v . Trinarių modelių pasiskirstymas.

1 dalis – ciklai su komentaru.

2 dalis – ciklai su įvadu.

Keturnariai ciklai

Struktūrinis modelis: $St_1 \rightarrow (St_2 \rightarrow Re_2) \rightarrow Re_1$. V. Bubnio romane „Svečias“ pastebėti 44 tokie keturnariai ciklai. Tai sudaro 5,1 procento visų vienetų. Aptariamais atvejais ciklo modelis dažniausiai kuriamas taip: adresanto formuluojamas stimulus St_1 , kuris adresato yra tikslinamas, siaurinamas, konkretizuojamas, aiškinamasis stimulus St_2 (adresatas tampa adresantu), tada pirmojo komunikanto reaguojama į pastarąjį stimulą – pasakoma replika Re_2 , ir tik tuomet produkuojama reakcija Re_1 į pirmąjį stimulą.

– Pavažiuojam, Andriau.

– Šiandien?

– Nėr ko atidėliot.

Miko balsas pasirodė įsakmus, ir aš nesvyruodamas sutikau:

– Kad taip nori. (122)

St_1

St_2

Re_2

Re_1

Pagrindinė šio dialogo intencija realizuojama St_1 ir Re_1 , o pora St_2 ir Re_2 yra papildomų intencijų raiška. Ji tarsi įterptinė. Tokius reiškinius savo darbuose aptaria ir D. Nunanas, G. Brownas, G. Yule'as ir kt., tai vadindami *insertion sequence*. Pagal G. Cooką (Cook, 1997, 54) ir M. Coulthordą (Coulthord, 1997, 76), tai yra *side sequence* – papildoma seka⁹. Ji visada prasideda klausimu, sustabdančiu pagrindinę pokalbio tėkmę, prašant paaiškinti, sukonkretinti stimulą. Tai atlikus, dialogas tęsiamas.

⁹ Autorės versta iš anglų kalbos.

Pateiktasis pavyzdys ir didžiama rastų V. Bubnio romane keturnarių ciklų atitiktų toki modelį. Tačiau yra atveju, kai toji įterptinė seka prasideda ne klausimu.

– <i>Tai buvo tavo antroji žmona?</i>	St ₁
– <i>Apie pirmąją, Iriną, pasakojau.</i> ¹⁰	St ₂
– <i>Taip, vakar.</i>	Re ₂
– <i>Liuba buvo antra ir paskutinė. Žinoma, iš oficialiųjų sąrašo. (87)</i>	Re ₁

Pagrindinė ciklo intencija realizuojama St₁ ir Re₁, o antroji pora St₂ ir Re₂ tarytum įsiterpia, suteikdamos papildomos informacijos. Replikų poros (nesvarbu, antrasis stimulus yra klausimas ar ne), kurios „įlenda“ tarp pagrindinę intenciją realizuojančių stimulus ir reakcijos, apibendrintai vadinamos *įterptosiomis poromis*. Įdomu tai, kaip matysime šešianario dialogo atveju, kad būtent tokios įterptosios poros (jų skaičius) ir suteikia galimybę plėsti ciklus.

Keturnariuose cikluose regresyvi replikų priklausomybė yra tokia: nuo pirmojo stimulus St₁ priklauso St₂ ir, žinoma, Re₁, o antroji reakcija Re₂ regresyviai priklauso nuo St₂.

Kaip ir kitų aptartų modelių atvejais, pastebėta, kad kūno kalbos replikos gali vaduoti verbalinę raišką.

– <i>Tavo buvusi tarpotė?</i>	St ₁
Jis patempė kaklo gyslas, kad paaiškintų.	St ₂
– <i>Stotelė tarp dviejų zonų.</i>	Re ₂
– <i>Nu Andrej, – nugiedojo. (85)</i>	Re ₁

Kaip matome, St₂ yra neverbalinės raiškos, o komunikacijos partneris šią kūno kalbos repliką supranta kaip išreikštą žodžiais ir adekvačiai reaguoja į ją. V. Bubnio romane pastebėti trys panašūs atvejai, vienas kurių išsiskiria tuo, kad neverbalinės raiškos čia yra replika Re₂. Žodžiu, galima manyti, kad sakininėje kalboje kūno kalbos replikų turėtų pasitaikyti įvairiose keturnarių ciklų pozicijose.

Penkianariai ciklai

Romane rasti trys vienetai, o tai sudaro 0,35 procento visų nustatytų ciklų. Penkianarių ciklų modelis: St₁ → (St₂ → Re₂) → Re₁ → K. Tai būtų lyg keturnaris ciklas, papildytas replikos Re, komentaru K.

¹⁰ Nagrinėjant tokius ciklus, išsryškėja ir loginio kirčio funkcijų svarba dialoge. Tik po replikos R₂ paaiškėja, kad loginis kirtis akcentuoja žodį *pasakojau*. Jei būtų akcentuojami žodžiai *pirmąją, Iriną*, tai būtų galima manyti, kad ciklas yra dvinaris.

– ... <i>Bet jeigu ieškočiau, tai man duot tavo telefoną ar neduot?</i>	St ₁
Atkišau ranką atsisveikint. Petrušaičio letena šalta, ledinė.	
– <i>Ar policija manęs ieškos? Juokų šnekos, kam aš jiems.</i>	St ₂
– <i>Taip tai taip, sako, laikraščiai kažką rašo... Tik ar supaisysi. Bet žmogus niekada nežinai, ko policijai iš tavęs gali prireikt.</i>	Re ₂
– <i>Jeigu prireiks, susiras.</i>	Re ₁
– <i>To aš ir norėjau klaust. (223)</i>	K

Ciklo rėmuose replikų tarpusavio priklausomybė yra tokia: nuo stimulo St₁ regresyviai priklauso replikos St₂ ir Re₁. Replika Re₂ priklauso nuo St₂, o komentaras K – nuo reakcijos į pagrindinę intenciją Re₁.

Galbūt tokie ciklai nėra dažni, bet negalima teigti, kad jie netipiški. Reikėtų tikrinti, pasitelkus daugiau pavyzdžių.

Šėšianariai ciklai

Modelis: St₁ → (St₂ → Re₂) → (St₃ → Re₃) → Re₁. V. Bubnio romane „Svečias“ rastas tik vienas toks ciklas:

Prabilo ir Mikas:	
– <i>Aš noriu paklaust apie Stepono vyriausią sūnų. Ar atsimenat, dėde, jo vardą?</i>	St ₁
– <i>Kieno vardą? Kieno?</i> – suknerksejo Povilas iš po kailinaičių.	St ₂
– <i>Stepono sūnaus, vyriausiojo, – atkartojto ir dar pridėjo: – Tavo brolio Stepono.</i>	Re ₂
– <i>O kam to reikia?</i> – lyg ir nusigando Povilas.	St ₃
– <i>Man, – atsakė Mikas. – Noriu žinot.</i>	Re ₃
(– <i>Aš Mikui ką ne ką pasakojau, – įsiterpiau, – bet dėdės Stepono vyriausiojo sūnaus vardo nepamenu.</i>) ¹¹	
– <i>Nežinau, – išspaudė Povilas. (127)</i>	Re ₁

Įdomu tai, kad pagrindinė ciklo intencija realizuojama replikų St₁ ir Re₁ pora. Šios poros viduje yra dvi įterptosios poros: St₂ – Re₂ bei St₃ – Re₃, realizuojančios papildomas intencijas. Saviti ir replikų tarpusavio priklausomybės santykiai. Nuo stimulo St₁ regresyviai priklauso šios replikos: Re₁, St₂ ir St₃. O reakcijose Re₂ ir Re₃ priklauso nuo atitinkamų stimulų. Taigi ryškėja vienas ilgesnių dialogo vienetų susidarymo dėsningumas: visų įterptųjų porų stimulai turi būti susiję su ciklą pradedančia replika-stimulu. Tikriausiai taip gali susidaryti ir ilgesnių vienetų, pavyzdžiui, aštuonių

¹¹ Čia įsiterpusi vadinamojo ratifikuoto klausytojo replika, kuri neturi įtakos dialogo modeliui.

narių. Hipotetiškai, remiantis minėtu dėsningumu, jau cituotą šešianarį dialogą būtų galima pratęsti taip:

Prabilo ir Mikas:	
– <i>Aš noriu paklaust apie Stepono vyriausią sūnų. Ar atsimenat, dėde, jo vardą?</i>	St ₁
– <i>Kieno vardą? Kieno?</i> – suknerksėjo Povilas iš po kailinaičių.	St ₂
– <i>Stepono sūnaus, vyriausiojo</i> , – atkartojo ir dar pridėjo: – <i>Tavo brolio Stepono.</i>	Re ₂
– <i>O kam to reikia?</i> – lyg ir nusigando Povilas.	St ₃
– <i>Man</i> , – atsakė Mikas. – <i>Noriu žinot.</i>	Re ₃
(– <i>Aš Mikui ką ne ką pasakojau, – įsiterpiau, – bet dėdės Stepono vyriausiojo sūnaus vardo nepamenu.</i>)	
– <i>O kodėl klausi?</i>	St ₄
– <i>Gal aš jo sūnus.</i>	Re ₄
– <i>Nežinau</i> , – išspaudė Povilas. (127)	Re ₁

Pabrauktoji replikų pora (St₄ – Re₄) yra dirbtinai įterpta autorės. Tačiau tos poros atsiradimas lyg ir nesugriauna ciklo modelio. Žinoma, kad iškelta prielaida, jog galimas toks ilgų dialogo vienetų susidarymo dėsningumas, pasitvirtintų, reikėtų atlikti išsamesnius tyrimus. Dabar tik galima manyti, kad toks dėsningumas tikėtinas.

Vienanariai ciklai

Modelis: $St \rightarrow Re = 0$, t.y. į verbalinį stimulą nėra jokios reakcijos. Bet taip atsitinka ne todėl, kad jos nereikalauja stimulus ar kad nėra dialogo situacijos. Dažniausiai dialogo adresatas dėl kurių nors priežasčių nenori reaguoti arba nesupranta stimulo, nežino, ką atsakyti.

– *Kada gimiau? Retas sutapimas, Andriau, gal net lemtingas. Tu geriau galėtum čia kažką išžūrėti. Taigi paskysiu: 1953 metų kovo penktą dieną. Aš nesureagavau – didelio daikto, kad jis gimęs kovo penktą dieną.*
(13)

Reakcijos nėra todėl, kad adresatui stimulu paminėti faktai nekelia jokių asociacijų. Tačiau dialogas nenutrūksta. Toks reakcijos nebuvimas skatina adresantą tęsti pokalbį toliau. Arba kitas pavyzdys:

– *Vakariene nesirūpink*, – pasakei. – *Eisiu į parduotuvę ir ką nors parnešiu.*
Trinktelėjo uždarnos durys. (78)

Reakcija galėtų būti, bet partneris nenori bendrauti ir iš viso nutraukia pokalbį. Pastebėti keli vienanariai vienetai, kur reakcijos nėra todėl, kad ji nėra būtina, t.y. replika-stimulus lyg nereikalautų sureaguoti verbaliai ar kūno kalba.

1.

– *Prisiminiau! Yra toks rusų kultūros centras ar kaip jis. Palauk, žvilgtelsiu.*

Pavartęs miesto abonentų knygą, ant lapelio užrašiau adresą ir telefono numerį. (110)

2.

– *Nemunas vos ne visą Lietuvą kerta ir kiek miestų miestelių jį aplipę, – tariau.*

Miko akys buvo liūdnos. (124)

Abiem atvejais yra dialogo situacija, kuriama replika stimulus, bet ji pati tarsi sustabdo reakciją (1) arba stimulus gali būti interpretuojamas kaip retorinis pasakymas (2), atsakymas nereikalingas. Tokiu atveju reakcija yra galima, bet nebūtina.

V. Bubnio romane „Svečias“ iš viso pastebėti 28 tokie redukuoti, vienanariai vienetai. Tai sudaro 3,24 procento visų ciklų. Manytina, kad jie galėtų būti laikomi savitais dialogo vienetais, kurių replika-reakcija turėtų rasti, bet dėl tam tikrų priežasčių jos nėra.

A FORMAL CLASSIFICATION OF DIALOGUE UNITS

Summary

The elementary dialogue unit is a cycle which presents a complex of replications bound by certain relations. In it both replications of verbal expression and those of body language are considered equivalent. The present article is based on „Svečias“ (The Guest), a novel by Vytautas Bubnys. The following structural models of cycles were singled out:

1. Binomials: $St \rightarrow Re$. These are the most often produced dialogue cycles when a speaker's (St) communicative intention is asserted, to which a dialogue partner (Re) correspondingly reacts.

2. Trinomials: a) $St \rightarrow Re \rightarrow C$; i.e. stimulus – reaction – comment, by which an observation on both reaction and stimulus can be made.

b) $In \rightarrow St \rightarrow Re$: introduction – stimulus – reaction. Replication-introduction presents certain matters of context. Then stimulus narrows the theme set out in the introduction section and puts a question which is answered by reaction.

3. Fournomials: $St_1 \rightarrow (St_2 \rightarrow Re_2) \rightarrow Re_1$; stimulus St_1 formulated by the addresser which he or she later specifies by stimulus St_2 . Then communicant Re_2 responds to the latter stimulus and only then reaction Re_1 is produced to the first stimulus.

4. Fivenomials: $St_1 \rightarrow (St_2 \rightarrow Re_2) \rightarrow Re_1$; it looks as if it were aournomial cycle supplemented by comment C of replication Re_1 .

5. Sixnomials: $St_1 \rightarrow (St_2 \rightarrow Re_2) \rightarrow (St_3 \rightarrow Re_3) \rightarrow Re_1$; they are structured in a similar manner as fournomial cycles do; only one more pair of replications appears.

6. Monomials: $St \rightarrow Re = 0$; i.e. there is no reaction towards verbal stimulus because the addressee of the dialogue for some reasons does not wish to respond or does not understand the stimulus.

LITERATŪRA

- Beaugrande de R., Dressler W.*, 1996, Introduction to Text Linguistics. London and New York: Longman.
- Brown G., Yule G.*, 1996, Discourse Analysis. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook G.*, 1997, Discourse. Oxford: Oxford University Press.
- Coulthard M.*, 1997, An Introduction to Discourse Analysis. London and New York: Longman.
- Devkin*, 1981 – Девкин В. Д. Диалог: Немецкая диалогическая речь. Москва: Высшая школа.
- Evgrafova*, 1986 – Евграфова С. М. Структурно-семантическая организация минимального диалогического единства. Москва: Наука.
- Fedorova, Tumina*, 1998 – Федорова Н. В., Тумина Л. Е. Жесты. – Педагогическое речеведение. Москва: Флинта; Наука, 57–58.
- Galperin*, 1981 – Галперин И. П. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука.
- Greimas A. J.*, 1991, Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis. Vilnius: Vaga.
- Jakubinskij*, 1986 – Якубинский Л. П. О диалогической речи. – Избранные работы. Язык и его функционирование. Москва: Наука, 17–58.
- Knjaz'kov*, 1989 – Князьков А. А. Мимика. – Педагогическое речеведение. Москва: Флинта, Наука, 113–114.
- Mašić, Andrievskaja, Komissarova*, 1989 – Машбиц Е.И., Андриевская В.В., Комиссарова Е. Ю. Диалог в обучающей системе. Киев.
- Meščerjakov*, 1998 – Мещеряков В. Н. Конситуация. – Педагогическое речеведение. Москва: Флинта, Наука, 90–91.
- Michajlov*, 1986 – Михайлов Л. М. Грамматика немецкой диалогической речи. Москва: Высшая школа.
- Moskaľ skaja*, 1981 – Москальская О. И. Грамматика текста. Москва: Наука.
- Nunan D.*, 1993, Introducing Discourse Analysis. London: Penguin Books.
- Savickienė I.*, 1996, Teksto (pokalbio) kūrimas ankstyvojoje vaikystėje. – Tekstas ir kontekstas. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 55–57.
- Valjusinskaja*, 1979 – Валюсинская З. В. Вопросы изучения диалога в работах советских лингвистов. – Синтаксис текста. Москва: Наука, 300–307.
- Vereščagin*, 1969 – Верещагин Е. М. Социолингвистика. – Вопросы теории речи и методики преподавания иностранных языков. Москва.

ŠALTINIAI

Bubnys V., 1998. Svečias. Vilnius: Santara.

Vilniaus universitetas
Lietuvių kalbos katedra

[teikta
2000 m. gegužės 14 d.